

Mutasd meg, kihez hasonlítsz! (Aron Gurevics: Az individuum a középkorban)

Villanynarancs

Más-e a középkori egyén, mint az ókori vagy a modern kori? Más belső parancsot hall-e Szókratész, amikor elfogadja a bürökpoharat, vagy Jeanne d'Arc, amikor Orléans felmentésére indul, vagy Nagy Imre, amikor 1956-ban elvállalja a miniszterelnökséget? Természetesen könnyű különbséget tenni a "daimón hangja", az "isteni sugalmazás" és a "hazafias lelkiismeret" megszólalása között: könnyű, mert a lélek világának megnevezéseire és szerkezetére minden kultúra rányomja a bélyegét, és ezek a bélyegek - görögös szóval *karakterek* - kölcsönzik az emberi történetnek a változékonyság külszínét. Ugyanakkor nehéz is különbséget tenni a befelé fülelés tereimai között, hiszen ki tudná követni az egyént ezekbe a régiókba? Ki tudja, nem ugyanazon pszichés tartalmakkal van-e dolgunk, s csupán a formák módosulnak időről időre?

Egyetemes Én

Individuum est ineffabile: szögezi le a középkor tudós kutatója mindjárt munkája elején. Magyarul: az individuum szavakkal ki nem fejezhető. Gurevics mégis próbál közel kerülni hozzá, és pedig a legkülönbébb képleteket vizsgálva. Abból indul ki, hogy a krisztianizált Európa a maga istenközpontú létszemléletével, túlvilághitével az egyén megszületése szempontjából erőteljes fogamzásgátlóként hatott: az Égi Atya és az ő földi megtestesülése, Jézus amolyan szuperegóként mindent (minden elérendő pozitív tulajdonságot) magukba kebeleztek, Egyetemes Énként kiszorították a világból a szabad individuumot, megnehezítették létrejöttét, és eleve lefokoztak minden egyéni kezdeményezést. Isten és Megváltója mérővesszőjén a halandó erőfeszítések csak jelentéktelennek bizonyulhattak.

Ebben a játéktérben Gurevics különleges figyelmet szentel a még nem keresztény vagy frissen kereszténnyé lett skandinávoknak: az *Edda-dalok* hőse, Szigurd (a *Nibelung-ének* Siegfriedje) modern szemmel nézve pl. elmarasztalható orgyilkosságban, árulásban, kapzsiságban, mi több, egyfajta "lelki impotenciában", ám Gurevics éppen az ilyen visszavetítő, a középkorit a mai értékeknek megfeleltetni akaró szemléletet tartja terméketlennek és félrevezetőnek. Bemutatja - ugyancsak az Edda-ciklus alapján -, hogy a pogány skandinávok szemében mi számít erénynek: a bizalmatlanság, a szófukar tartózkodás, a képmutatás. A barátság sem érzelmeken alapul, hanem érdekszövetség. A legfontosabb a hírnév: az, hogy az ember (a férfi) tetteivel kivívja az utókor elismerését. (E vonatkozásban a sagák hőse hasonlít a keresztény lovag eszményéhez vagy a filmek westernhőseihez: cselekedeteit mindig

a rá irányuló kollektív tekintethez igazítja.) Gurevics bámulatra méltóan finom eszközökkel érzékelteti, hogy a skandináv epika hősei milyen bensőséges viszonyban vannak irracionális végzetükkel: alkalomadtán próbálnak alkut kötni vele, de ha ütött az órájuk, tétlenül tűrik, hogy az ellenség családjukkal együtt rájuk gyűjtsa a házat. Az egyik nagy viking énekmondó individualitása részint féktelen természetében (párviadalban még ellenfele torkát is átharapta), részint költői öntudatában érhető tetten (megírta, akárcsak Horatius, hogy verseiben emlékművet állít magának). Egill, a szkald nemcsak termetre volt óriás, hanem versmesterként is; ő honosította meg északon a rímet, ő énekelt először arrafelé saját személyes gyászáról. Koponyája olyan kemény volt, hogy halála után baltával sem tudta összetörni az első keresztény pap.

Nagyon érdekes, ahogy Gurevics sorra veszi az individuum szinonimáit, első helyen a *personával*, amely az ókorban, mint ismeretes, a színész maszkja volt, illetve egyfajta jogi kategória, a késő antikvitásban "az ésszerű és oszthatatlan lényeket" jelentette, ezt vette át Aquinói Szent Tamás és a teológusok, elsődlegesen az isteni háromságra, a három személyre alkalmazva. Személyiségünk, egyéni emberi mivoltunk - középkori felfogás szerint istentől kaptuk, és neki is számolunk el vele - először egy XIII. századi német szerzetes nagy tömegek előtt elmondott prédikációjának szövegében bukkan fel mint a sajátunk. Regensburgi Bertholdnak *Az öt talentumról* szóló példázatán keresztül Gurevics bemutatja a személyiségelvű északi (germán) ember értékpreferenciáját: első helyen a személyért viselt felelősség áll, ezt követi a hivatásban, a munkában való helytállás, majd az életidő hasznossá tétele, azután a vagyon előteremtésének kötelessége következik, és utolsó helyen áll az embertársakhoz fűződő viszony, a felebaráti szeretet parancsa. A sorrend az urbanizáció hatását tükrözi, és a protestáns etika irányába mutat.

A Mindenség Bírója

Az isteni bíró színe elé kerülés, az emberi lélek halál utáni megmértetésének képzete az ókori Egyiptom óta közkinccs Keleten és Nyugaton: ám nem mindegy, hogy erre az elhalálozás pillanatában vagy az idők végezetekor kerül-e sor. Nem mindegy, hogy azonnal felmerül-e az egyéni felelősség az életbeli cselekedetekért, vagy az egyén csupán kiszolgáltatottja a Mindenség Bírójának, statisztika a tömeges ítélkezés

majdani színpadán. Gurevics szerint a középkori tudatban a "kis" (azonnali, privát) és a "nagy" (távoli, hivatalos) eszkatológia párhuzamosan van jelen. Felidéz egy esetet, amikor a haldokló ügyvéd a saját ügyében való fellebbezésre szólítja fel az ágyát körülállókat, így próbálván húzni az időt, ám jogi furfangjai nem tévesztik meg Krisztust, az ügyvéd kisvártatva meghal, ezt kiáltván: Örökre elítéltetem! Eszerint a személyiség értékelése abban a pillanatban megtörténik, amint elvágják élete fonalát. Ugyanakkor az Utolsó Ítélet képzete is tovább él a hétköznapi tudatban és a művészetben egyaránt.

Sokan a XII. századi filozófus, Abélard önéletírásától számítják az individuum felfedezését a középkorban. Gurevics azonban szegényesnek, egysíkúnak és felszínesnek találja Abélard önmagához való viszonyát, kevesli benne a valódi önelemzést; a *Szerencsétlenségeim történetét* nem is tekinti igazi vallomásnak, inkább egy képességeire túlon túl büszke, ugyanakkor érzelmi ínségben szenvedő, nagyon magányos és sértett ember öngazolásának. Különösen akkor tűnik ki, hogy a nagynevű filozófust mennyire elborította a gőgös önszeretet, ha életrajzát egybevetjük híres szerelme leveleivel: Heloise, aki miatt Abélard-t kiherélték, szenvedélyes és valódi érzéseket táplált iránta, és lelki mélységeinek hangot is tudott adni. Ha Abélard egomán nélkül, hogy egójáról számot tudna adni, a középkor más önéletíróira inkább az jellemző, hogy gyermek- és ifjúkoruk hányattatásairól aránylag részletesen beszámolnak, ám ahogy értelmiségi pályájukon elérnek valamely tiszteletre méltó posztot, például egyházi karrierjük apáti állásba torkoll, mintegy révbe érnek, egy csapásra kialszik érdeklődésük tulajdon személyük iránt, a továbbiakban már nem fontosak önmaguknak, beleolvadnak tágabb környezetükbe, megszűnnek történetük hőségévé lenni. Ahogy Gurevics írja: "A földi hivatás teljesítése, az ideáltípus megközelítése, és nem a megismételhetetlen és egyéni individualitás feltárása volt a döntő szempont." Suger, Saint Denis apátja megépíti Franciaország első gótikus stílusú templomát, ebben az építészeti tettben oldja fel dicsőségvágyát, minekutána a korabeli keresztény erkölcs szerint mindenfajta nagyratörés kérkedésnek számított, szöges ellentétben állt az elvárt engedelmességgel és alázattal.

Mindazonáltal Gurevics számos művészeti és irodalmi példa említésével igyekszik eloszlatni az elterjedt tévhitet, mely szerint döntően anonimitás jellemezte volna a

középkor szerzőit. Az írók, festők, szobrászok és építészek között nem volt ritkaság az olyan, mint a *Lancelot vagy a Kordés Lovag* című, XII. századi eposz szerzője, Chrétien de Troyes, aki úgy érezte, műve "a keresztény világ létezéséig örökre nevezetes marad".

Önéletrajz

Határozottan unikális azonban a középkori anyagon belül is az a XIV. századi rajzos önéletírás, mely Canistrisi Opicinus nevéhez fűződik. Opicinust az ellenállhatatlan nevetési inger, mely az általa celebrált szentmise közben rátört, arra kényszerítette, hogy lemondjon papi hivatásáról. Negyvenévesen újjászületett, miután tíz napig feküdt eszméletlenül: megjelent neki a Szent Szűz a kisdeddal, és spirituális tudással ajándékozta meg. Jobb keze megbénult, csodálatosképpen mégis el tudta készíteni rajzait. Olyan térképet alkotott, mely egyrészt saját belső világát volt hivatott ábrázolni, másrészt a mediterráneum nyugati részét, antropomorfizálva.

Spanyolország, Dél-Franciaország és Észak-Olaszország egy előrehajló férfi fejét, törzsét és lábát adták ki (Avignon, ahol Opicinus lakott, volt a figura szíve), Észak-Afrika partvidéke egy nő alakját; a férfi valahol Gibraltárnál súgott valamit a nő fülébe. A Földközi-tenger körvonaláiból egy félelmetes személy, e világ fejedelmének alakja bontakozott ki. A három szereplő: Ádám, Éva és a Kísértő. A színhely a *mare diabolicum*, az Ördög tengere. A Franciaország és Anglia közti tengerszorosok a halált szimbolizáló szörny alakját rajzolják ki. Ebben a "démonomorfi" világban az ember a sátán és a halál között áll. És ez a bűnbe esett térség nem máshol foglal helyet a rajzon, mint Opicinus mellkasában, egy medalionon. Vagyis az elkárhozott szerző magában foglalja az elkárhozott világot. "Ilyen az én gögös bensőm", hangzik a képhez fűzött magyarázat. Opicinus a világidőt is magára vonatkoztatja, a történelem évei nála nem egyebek, mint saját spirituális történetének állomásai. Opicinus, ha beteges módon is, feltárja belsejét: rajzokon ábrázolt lelki topográfiája egyben kórtörténete is. Korának gyermeke azzal, hogy mindent allegorikusan értelmez, civilizációjának gyermeke azzal, hogy keresztény formulába gyömöszöli, azaz kóros mértékű büntudattá gyúrja lelki egyensúlyvesztését, belső bizonytalanságait.

Noha rendhagyó gondolatokat olvashatunk még Dantéről, akit a kortársak folyton megbámultak, keresve az arcán a pokol tüzének nyomait - Gurevics szerint azonban inkább "azon kellett volna csodálkozniuk, hogy ez az ember a paradicsomban járt" -, továbbá említés tételik Petrarcaról is, aki bizonyos értelemben, pl. Goethe előképeként szüntelenül a saját énje tudatos megteremtésén munkálkodott, miközben ő maga Szent Ágostont tartotta előképének, és még hegymászás után is a *Vallomásokkal* a kezében sétált, s a hegycsúcsról (egy allegorikusan értelmezett Ágoston-idézet segítségével), mintegy önnön énje csúcsáról tekintett alá az életére. Az igazi csemegével a könyv utolsó fejezete ajándékoz meg bennünket. Gurevics itt egy hétköznapi, ám nem mindennapi történettel szemlélteti saját módszertanát: hogy tudniillik a középkori ember mindig valamilyen példaképnek igyekezett megfelelni, s nem az elkülönülő, a megismételhetetlenül egyszeri én megmutatása volt az életeleme, mint a modern embernek, hanem a minél teljesebb azonosságra törekvés a prototípussal.

Az alaptörténet röviden ennyi: egy paraszt, megunva sikertelen házasságát, otthagyja feleségét, majd miután eltűnt, jó idő múltán megjelenik a faluban valaki, aki a férjnek adja ki magát, oly tökéletesen, hogy nemcsak a falut, a rokonságot, de magát a feleséget is megtéveszti, és attól fogva hosszú éveken át boldog házasságban él az asszonnyal, mígnem egy örökösödési ügy miatt összevész valamelyik rokonnal. Az "rájön", hogy az illető szélhámos, pert indít ellene, amit az álférj már-már megnyer, ám akkor betoppan a valódi.

Ez az eset olyan talányos, hogy jobban már nem is lehetne érzékeltetni a Szent Pál által "belső embernek" nevezett személyiségzféra rejtelmességét, s egyben kétséges voltát (legalábbis ebben a korban, amikor még nem általános a tükör használata, amikor még nincs személyi igazolvány) a test szerint való "külső embernek". Kuriózummal van dolgunk, bizonyos értelemben mégis tipikus történetről van szó. Az eset eltérése a nagy átlagtól csupán abban áll, hogy míg a középkori emberek többsége a Krisztus-követés, az *imitatio Christi* útját járta, akadt olyan, aki embertársa alakját öltötte magára. Mindkét útnak megvannak a jelesei: az előbbieket szentnek hívják, az utóbbiakat bitorlónak (vagy hasonmásnak).

Gurevics könyve mintha az "oszthatatlan" jelentésű individuum bújócskáját - hol részecske-, hol hullámtermészetét - járná körül. S mintha a középkori ember e jegyben igyekezne feloldani a természetében rejlő kettősséget: "Mutasd meg, kihez hasonlítasz, megmondom, ki vagy!"

Halasi Zoltán

Fordította Vári Erzsébet, Atlantisz Kiadó, 2003, 275 oldal, ár nélkül